

Ömür ɣırađı sndrls də...

Azərbaycan ədəbi tənqidinin v dbiyyatnaslıđının görkəmli nümayəndələrindən biri Firidun bəy Krli akademik Həmid Araslının təbirincə desək, ömrünün mühüm hissəsini xalqının maarifin, ədəbi irsinin öyrənilməsinə srf edən fədakar ictimai xadimdir. Ötən əsrin əvvəllərində realist bədii nsrd, dramaturgiyada, satirik publisistikada Cəlil Mmmdquluzad, yeni Őeir aləmində Mirzə Ələkbər Sabir, milli musiqinin inkiŐafında Üzeyir Hacıbəyov hansı zirvədə dayanırsa, ədəbiyyatşünaslıq elmində də Firidun bəy Krli həmin ucalıqda qərar tutub. 57 illik ömrünün 40 ilini millətinin maariflənməsinə, mədəni trqqisn həsr edən Firidun bəy Krli estetik fikir tarixində də Őrfli yerlərdən birinin sahibidir. oxchtli yaradıcılıđa malik olan Firidun bəy Krli dbiyyat tarixçisi, nəzəriyyəçisi, tnqidisi, tərcüməçi, mtbuat v teatr qurucusu, pedaqoq, maarifçi, n baŐlıcası da, böyük vtndaŐ və milli duyđulara sahib bir fdai kimi adını tarixə pozulmaz hərflərlə həkk etdirib.

Firidun bəy Əhməd bəy ođlu Krli 1863-c il yanvarın 26-da ŐuŐa Őhrində anadan olub. İbtidai təhsilini Mirzə Kərim MnŐizadnin məktəbində alıb. Atası Əhməd bəyin elm, maarif böyük marađı v həvəsi olub. Bu səbəbdən də, ođlunu dövrünün n yaxŐı məktəblərində oxutmaq istəyində idi. Atasının arzularına baxmayaraq, Firidun bəy dođma Őhrd fəaliyyət göstərən rus məktəbinə daxil olub. O dövrdə mŐhur rus pedaqoqu A.ernyayevski Qafqazı dolaŐaraq Qori Müəllimlər Seminariyası üçün midvern gənclər toplayırdı. Firidun bəy Krli onun diqqətini kib. Beləliklə, o z taleyini seminariyaya bađlayıb. 1879-1885-ci illər ərzində burda təhsil alıb. Seminariyanı bitirən il bir müddət İrəvan gimnaziyasında dərs deyib. Onu İrəvanda təkcə pedaqoq kimi tanımırdılar. Firidun bəy 23

yaŐında ikn İrəvanda teatr tamaŐası tŐkil edir. Mirzə Fətəli Axundovun "Msy Jordan v drviŐ Mstli Őh" komediyasının tamaŐası İrəvan əhalisinin həyatında böyük mədəni hadisəyə vrilir. On ilə yaxın bir müddət ərzində İrəvanda həm pedaqoq, həm də bir mədəniyyət xadimi kimi fəaliyyət göstərən Firidun bəy Krli yerli ziyalılardan Mirzə Məhəmməd Qmrli ilə birlikdə ədəbi gecələr tŐkil edir, poeziyaya, ədəbiyyata marađı olan gənclərin formalaŐmasında böyük zəhmət kir. Hələ İrəvan gimnaziyasında mlim iŐldiyi illərdə trcmilikl mŐđul olan Firidun bəy rus ədəbiyyatının tanınmıŐ nümayəndələrindən A.S.PuŐkinin, M.Y.Lermontovun v

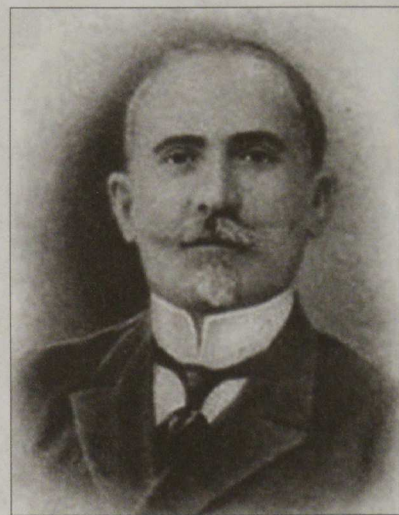

Firidun bəy Krli v həyat yoldaŐı Badisba xanım

baŐqalarının əsərlərini ana dilimizə virmy baŐlamıŐdı. Mirzə Fətəli Axundovun "AldanmıŐ kvakib" povestini də rus dilinə ilk dəfə o virmıŐdir. Bu da faktdır ki, Azərbaycan və rus ədəbiyyatının əlaqələri haqqında ilk qeydləri Firidun bəy Krli etmiŐdir. Firidun bəy eyni zamanda rus dilində yazdıđı əsərləri ilə Azərbaycan klassiklrini rus və digər xalqlara tanıtmaqda faydalı iŐ grmŐdr.

Yenidən Qoriy qayıdan Firidun bəy Krli 1895-ci ildən 1918-ci ilə qədər məzunu olduđu seminariyada dərs deyib. Hətta onu 1910-cu ildə Qori Müəllimlər Seminariyasının Azərbaycan Őbsin müvəqqəti təlimatçı təyin edib-

lər. Burda alıŐdıđı illərdə hmvtnlrinin seminariyada təhsil almasına kömək edən Firidun bəyin tŐbbs ilə Qazaxda müəllimlər seminariyası açıldı. 1918-ci ildən ömrünün sonuna kimi seminariyanın müdiri vəzifəsində alıŐan Firidun bəy Krli Gəncə üsyanı zamanı həbs edilib. Erməni Sarkis Danilyanın diktsi ilə onun haqqında verilən saxta hökmdə yazılıb: **"4 iyun 1920-ci il. Gəncə. Mən 20-ci diviziyanın xsusı Őbsinin hərbi müstəntiqi bu gün Firidun bəy Krli skinin ksinqilabı kimi ittihamnamsi üzrə iŐin baxaraq v Qazax İnkilab Komitəsinin ona verdiyi xasiyytnamni nəzərə alaraq bildirrm ki, müttəhim Krli skinin znn hakimiytindən v böyük səlahiyyətindən istifadə edərək zhmtkŐ xalqa zorakılıq gstrmiŐdir. Krli skinin Qazaxda... milltilik ehtiraslarını qızıŐdırmıŐdır, nəticədə qonŐu millətlər arasında toqquŐmalar baŐ vermiŐdir. Onun verdiyi izahat heç də inandırıcı deyil... Mtthim Krli skinin Őahidlrin dindirilməsi haqqında ərizəsini rədd etmək lazımdır. Onun gələcəkdə azadlıqda qalması Qazax qəzasında əksinqilabi hərəkatın baŐ verməsinə, fəhlə və kndillrin günahsız qanlarının tökülməsinə səbəb ola bilər".** Beləliklə, zülmətdə dođulub ətrafa nur saan, millətinin maariflənməsi yolunda can qoyan, xalqlar arasında ayrısekiliy heç zaman yol verməyən, humanist bir ürəyə malik olan, milli duyđularla, bŐri arzularla yaŐayan dövrünün n böyük ziyalısı erməni fitnə-fsdının qasırđasına dŐb. Erməni Sarkis Danilyanın hkmn əsasən Firidun bəy Krliy glllnm cəzası verilir. Firidun bəy Krli nin həbs edilməsi haqqında xəbər o zaman Azərbaycan SSR Xalq Komissarları Sovetinin sədri Nəriman Nərimanova atdırılıb. O, bu xəbəri eŐidnd bərk sarsılaraq Firidun bəyin azad olunması barədə Gəncəyə teleqram göndərib. Təəssüf ki, hər

Őey gec idi. Ermənilər gözəl bilirdilər ki, Firidun bəyin glllnmsin lngitmk onun xeyrinə ola bilər. Canilrin gstriŐi ilə arxadan atılan gll Firidun bəyin həyatına son qoyub. Uzun illər bu məsələni gizli saxladılar. Onun sadəcə bir təsadüf nəticəsində glllndiyi bildirilirdi.

Azərbaycan ədəbiyyatı tarixini sistemli bir halda öyrənmək, yaratmaq ideyası məhz Firidun bəy Krli tərəfindən həyata keirilmıŐdir. Dođrudur, Mirzə Fətəli Axundov maarifçilik ənənələrinin fəal tbliđatısı v yorulmaz tŐkilatısı olmuŐdur. Amma oxsrlik Azərbaycan ədəbi irsini toplayıb, elmi prinsip və ardıcılıqla öyrənərək z tdqiqa-tının nəticələrini "Azərbaycan ədəbiyyatı" srində qələmə alması Firidun bəy Krli nin bu sahədə n böyük xidməti sayılır. Bu əsəri yazmaqda o, müasir Azərbaycan ədəbiyyatı tarixçiliyi elminin əsasını qoymuŐ v beləliklə də, gələcək tdqiqaatılar üçün geniŐ yol amıŐdır.

Hələ 1919-cu ildə liqulu Qmksar "Gələcək" qəzetində yazırdı: "Firidun bəy n müqtədir, n sevgili diblrimizdn biridir. Bu Őxs dbiyyat tariximizi yazmaq ilə bütün kemiŐimizi diriltdi, Őairlrimizin lvi ruhlarını canlandırdı v həyati-fikriyymizi təbii yoluna saldı. Heyif ki, Firidun bəy həzrətlərinin çox az əsərləri oxuculara mal oldu".

Firidun bəy Krliy qədər Azərbaycan dbiyyatnaslıđı ancaq tzkir, cng v mntxbatdan ibarət idi. Əsrlər boyu da tzkir müəllifləri Azərbaycan dilində yazıbyaradan sənətkarları demək olar ki, unudublar.

Davamı gln sayımızda

Ömür çırağı söndürülsə də...

Əvvəli ötən sayımızda

Akademik Feyzulla Qasımsadə XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatında ilk mənbələr içərisində ən mühüm yeri Firidun bəy Köçərlinin "Azərbaycan ədəbiyyatı" tutduğunu qeyd edib. Kamal Talıbzadə də Firidun bəyin yaradıcılığını araşdıraraq onun bu əsərini "Azərbaycan türklərinin ədəbiyyatı" adlandırıb. Firidun bəy Köçərli haqqında ilk monoqrafik əsəri mərhum akademik Bəkir Nəbiyev yazıb. Doğrudur, Bəkir Nəbiyevə qədər Ş.Qurbanov, F.Qasımsadə, A.Zamanov, C.Xəndan və başqa tədqiqatçılar kitabça və məqalələr qələmə alıblar. Bəkir Nəbiyev isə həmkarlarından fərqli olaraq onun daha dolğun və ətraflı şəkildə tədqiqinə nail olub. O, Firidun bəy Köçərlinin işıqlı obrazını olduğu kimi qələmə alıb. Bəzi tədqiqatçılara görə, Üzeyir Hacıbəyovu seminariyaya A.Çernyayevskinin apardığı deyilirdi. Məhz B.Nəbiyev bu monoqrafiyada faktların köməyi ilə açıqlayıb ki, Üzeyir Hacıbəyovu Qori Müəllimlər Seminariyasına Firidun bəy Köçərli dəvət edib. Onlarla gəncin o dövrdə seminariyada təhsil alması bu şuşalı balasının xidmətidir. Bir də Üzeyir Hacıbəyov seminariyaya oxumağa gedəndə A.Çernyayevski beş il idi ki, vəfat etmişdi.

Akademik Bəkir Nəbiyev "Mənəli ömürdən səhifələr" adlı dəyərli tədqiqatında yazırdı: "Abbasqulu ağa Bakıxanovun "Gülüstani-İrəm" əsəri tarixşünaslıqda olduğu kimi Firidun bəy Köçərlinin "Azərbaycan ədəbiyyatı" da ədəbiyyatşünaslığımızda ilk və mötəbər mənbələrdən biridir". Firidun bəy Köçərlinin adı çəkilən əsərini transliterasiya və tərtib edən, müqəddimə, izah və qeydlər yazan Ruqiyə Qənbərqızı həmin əsər barədə yazırdı: "Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi" Köçərlinin mötəbər məxəz kimi istər bütövlükdə, istərsə də ayrı-ayrı əsərlər üzrə yazılmış Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi kitabları üçün bünövrə məqamında olmuşdur. Ədəbi irsimizin tədqiqi, tənqi-

di, pedaqoji və estetik fikrimizin tarixi ilə məşğul olan tədqiqatçıların demək olar ki, hamısı ondan istifadə etmiş və müəyyən dərəcədə də bəhrələnmişlər".

Firidun bəy Köçərli Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı tarixində ilk dəfə olaraq ədib və şairlərimizin böyük əksəriyyətini əhatə edən ədəbiyyat tarixini yazmışdır. Bu əsərdə yüzdən artıq ədəbi irsi və onlardan böyük bir qisminin bioqrafiyası verilmiş, yaradıcılıqları haqqında müəllif fikri söylənmişdir.

Şifahi xalq ədəbiyyatının toplanması və nəşri, elmi-nəzəri ümumiləşdirilməsi Firidun bəyin diqqətindən yayınmırdı. Elə bunun nəticə və səmərəsidir ki, onun hazırladığı "Balala-

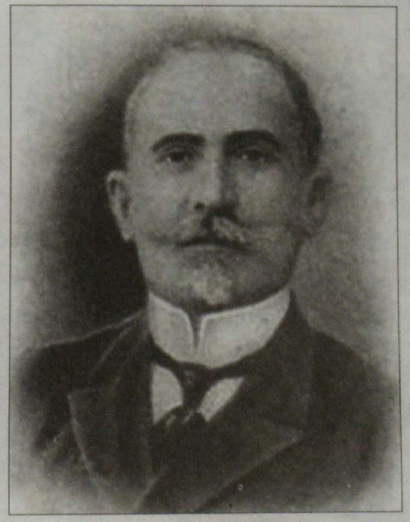
Firidun bəy Köçərli və həyat yoldaşı Badisəba xanım

ra hədiyyə" folklor toplusu kiçik oxucuların bədii zövqünə uyğun gəlirdi. Firidun bəy Köçərli folklor nümunələrini sadəcə toplayıb, çap etməklə öz işini bitmiş hesab etmirdi. Filologiya elmləri doktoru, görkəmli Azərbaycan yazıçısı Mir Cəlal yazırdı: "Zəngin və əlvan xalq ədəbiyyatı inciləri barədə müəyyən elmi-nəzəri mülahizələr yürüdən Firidun bəy Köçərlinin topladığı bayatı, nağıl, tapmaca, atalar sözü və məsəllər, sayacı sözləri ən zəngin xəzinədir. O, çox gözəl bilirdi ki, uşaqların və gənc nəslin tərbiyəsində folklorun müstəsna rolu var". Bu səbəbdən də Firidun bəy Köçərli şifahi ədəbiyyat nümunələrini göz bəbəyi kimi qoruyub-saxlayan, nəşildən-nəslə, zamandan-za-

mana ötürən öz xalqını qonşu xalqlara nümunə göstərərək yazırdı: "Mənim millətim öz tarixini, dolanacağını, vətəni və dilini sevir, bu qism əsərləri kəməli-zövq və diqqətlə cəm edib qiymətli sərmayə kimi saxlayıb və balalarının ilk təlim və tərbiyəsini onları öyrənməklə başlayır".

Firidun bəy Köçərli klassik Azərbaycan ədəbiyyatı haqqında geniş məlumata, dərin elmi-nəzəri biliyə, incə zövqə malik olduğu üçün hər bir qələm sahibinin yaradıcılığını özünəməxsus şəkildə təhlil etmək qüdrətində olub. Füzuli, Vaqif, Zakir, Seyid Əzim Şirvani kimi şairlər haqqında çox dəyərli öçerklərin müəllifidir. Eləcə də Mirzə Fətəli Axundov, Cəlil Məmmədquluzadə, Y.V.Çəmənəminli, M.Ə.Sabir barəsində ədəbi-tənqidi, realist fikirlərini əks etdirən maraqlı əsərləri var.

Firidun bəy Köçərli ana dilinin aşığı idi. Onun 1913-cü ildə qələmə aldığı "Ana dili" məqaləsi o dövr üçün çox böyük əhəmiyyət kəsb etdi. Bir sıra qələm sahibləri müxtəlif dərjələrdə qəliz bir dildə yazılmış məqalələr dərc etdirərək Azərbaycan dilini korlayırdılar. Həmin vaxt mollanəsrəddinçilər, xüsusilə də, Mirzə Cəlil, Əli Nəzmi belə mətbuata qarşı amansız mübarizə aparırdılar. Firidun bəy Köçərli də bu ideya yolunda onlarla birləşirdi. O, dilimizin şirinliyini korlayanlara qarşı amansız idi. Qələm dostlarına tövsiyə edirdi: "Sadə, anlaşılıq yazın. Dildə əlləməlik etmək yaramaz! Bu oxucu ilə yazıçı arasında keçilməz səd vardır". O dövrdə Firidun bəy Köçərlinin "Ana dili" məqaləsi "Molla Nəsrəddin" jurnalında çap olunmuşdu. Unudulmaz maarifçi bu jurnalın dildə millilik və sadəlik siyasətini müdafiə edirdi. Maraqlıdır ki, Firidun bəyin ana dili barəsindəki fikirləri yüz ildən sonra - bu gün də böyük əhəmiyyətə malikdir: "Hər millətin özünəməxsus ana dili var ki, onun məxsusi malıdır. Ana dili millətin mənəvi diriliyidir, həyatının mayəsi mənzi-ləsindədir. Ananın südü bədə-

nin mayəsi olduğu kimi, ananın dili də ruhun qidasıdır. Hər kəs öz anasını və vətəni sevdii kimi ana dilini də sevir".

Görkəmli ədəbiyyatşünas-alim, tənqidçi və maarif xadimi Firidun bəy Köçərlinin elmi fəaliyyəti Azərbaycan tarixinin qiymətli səhifələrindəndir. Onun "Azərbaycan ədəbiyyatı" əsəri isə ədəbiyyatşünaslığımızın inkişafında böyük rol oynayan və bu gün də tərəvətini itirməyən əsərlərindən biridir.

Əlbəttə, Firidun bəy Köçərli təkcə Azərbaycan ədəbiyyatının tədqiqi ilə kifayətlənməyib. Yaradıcılığında Şərqi, Qərbi, Avropa, rus, eləcə də qonşu xalqların ədəbiyyatları haqqında elmi mülahizələr yürütmüş, ədəbi əlaqələr baxımından qiymətli fikirlər irəli sürmüşdür.

...O, 159 il əvvəl Azərbaycanın çox dilbər bir guşəsində - Şuşa şəhərində doğulmuşdu. Zülmətdə parlayan bir ulduz kimi ətrafa nur saçırdı. Maarif fədaisi kimi sorağı İrəvandan, Qazaxdan, Gəncədən eşidilirdi. O, gənc nəslin təhsil almasında, maariflənməsində, mədəni inkişafında bir məşəl kimi alovlanırdı. Onun bu nəcibliyi dostları sevindirirə də, öz millətinin taleyinə aydınlıq gətirirə də, gəncliyin yoluna işıq salsada, düşmənləri xar edirdi. Xüsusilə də, ermənilər bu dağlar oğlunun faydalı işlərini, aydın məramını, xeyirxah əməllərini görmək istəmirdilər. Onlar Azərbaycanın Firidun bəy Köçərli adlı ziyalisını qapatmaq üçün firsəti fəvta vermirdilər. Nəticədə 57 yaşlı bir türk ziyalısının ömür çırağını söndürsələr də, onun arzuları, əməlləri əbədi nur saçır. Bu nurun işığında 159 ildir ki, neçə-neçə Firidun bəy Köçərlilər yol gəlir...